

Volba střední školy a její hodnocení v kontextu další vzdělávací a profesní dráhy

Jana Trhlíková

Národní ústav pro vzdělávání

Abstrakt: Tématem článku je volba střední školy a vymezení faktorů, které volbu vzdělávací cesty ovlivňují. Příspěvek založený na datech z dotazníkového šetření absolventů středních škol uvádí volbu střední školy do kontextu další vzdělávací dráhy, zjišťuje celkovou spokojenost s vybraným oborem i úroveň vzdělání a vymezuje základní důvody nespokojenosti s realizovanou volbou.

Klíčová slova: volba střední školy, kariérové rozhodování, hodnocení vzdělávací dráhy

The choice of secondary school and its evaluation in the context of other educational and career path

Abstract: The topic of the article is the choice of secondary schools and identifies the main factors which influence the decision-making process and the choice of educational paths. Contribution based on analyses data from a questionnaire survey of secondary school graduates indicates the choice of secondary schools in the context of other educational path and determines overall satisfaction with a study branch and the level of education and defines the basic reasons for dissatisfaction with the realized choice.

Keywords: secondary school choice, career decision-making, evaluation of education path

1 Úvod

Soudobá společnost je často charakterizována jako společnost vzdělanostní, v níž se klíčovým faktorem produkce stává vědění (Veselý, 2004). Vzdělání v tomto kontextu představuje významný strategický zdroj určující sociální postavení jedince na společenském žebříčku. Sociologové Keller a Tvrđý (2008) rozlišují ve vztahu ke vzdělanostní společnosti dvě období. V prvním období (v 50. a 60. letech 20. století) definují vzdělanostní systém industriální společnosti jako výtah, který sociálním aktérům umožňuje zajistit sociální mobilitu. Později v souvislosti se zvyšováním počtu míst v terciárním vzdělávání však podle Kellera a Tvrđého vysoké školy funkci výtahu ztrácejí a jejich role se začíná podobat pojišťovně. V tomto období již získání vyššího vzdělání nenabízí sociální vzestup, ale spíše prevenci před sociálním sestupem.

Přestože dosažení vyššího vzdělání není zárukou životního úspěchu, představuje vzdělanostní volba stále významný krok, který velkou měrou ovlivňuje jak úspěšnost absolventa na trhu práce, tak i možnost pokračovat v terciárním vzdělávání.

Volba vzdělávací dráhy zpravidla není jednorázovým aktem, ale procesem probíhající postupně a často i rozporně v kontextu řady působících vlivů. Podle názoru psychologů je volba vzdělání součástí vytváření osobní identity. Primární otázkou, kterou si žáci v období ukončování školní docházky kladou, je „jaký chci být“, teprve následně přichází otázka „kým chci být“. Odpovědět na tuto otázku již v závěru docházky na základní škole je pro řadu žáků velmi obtížný úkol, na který nejsou z psychologického hlediska dostatečně připraveni (Zapletalová & Vaňková, 2006).

Významným problémem ve vztahu k volbě budoucí profese je i nedostatek informací nejen o možnostech vzdělávání, ale i o uplatnění na trhu práce. V situaci dnešní ekonomické krize a rostoucí nezaměstnanosti absolventů škol, kdy trh práce vstřebává čerstvé absolventy jen s výraznými obtížemi (Burdová & Chamoutová, 2012),¹ získává volba vzdělání významný existenciální rozměr. Vzrůstá tlak na volbu především takového vzdělání, které by budoucím absolventům zajistilo pracovní uplatnění na trhu práce a umožnilo jim vyhnout se nezaměstnanosti. V této souvislosti se stále častěji ozývají názory, že je třeba žáky výrazněji směřovat a motivovat k volbě oborů, které jsou na trhu práce nedostatkové, tedy zejména do technických oborů a řemesel. Stále více je zdůrazňováno i propojení školské sféry s firmami jako budoucími zaměstnavateli absolventů škol, nastavení těsnějších pravidel spolupráce a zavádění prvků tzv. duálního systému, který kombinuje teoretickou přípravu žáků ve škole s praktickou částí realizovanou přímo ve firmách.²

Ekonomická krize a rychlé změny, kdy možnost předvídat budoucí vývoj v jednotlivých odvětvích je výrazně omezena, kladou na volbu vzdělávací dráhy zcela nové a do určité míry těžko slučitelné nároky. Na jedné straně přirozeně vzrůstá tlak zaměstnavatelů na připravenost absolventů „na míru“, tedy na absolventy s konkrétními praktickými znalostmi, s předpokladem, že tato příprava jim pomůže zvýšit jejich konkurenceschopnost v porovnání s pracovníky s praxí; na straně druhé rostou i nároky na stále větší flexibilitu absolventů a na zvládání celé řady tzv. soft skills, včetně schopnosti se učit, celoživotně se vzdělávat a doplňovat si kvalifikaci, což naopak předpokládá širší kvalifikační základ. Vzdělávací strategie úspěšné z krátkodobého hlediska navíc nemusí být úspěšné z hlediska dlouhodobého.

¹ Podle studie „Nezaměstnanost absolventů škol se středním a vyšším odborným vzděláním – 2012“ byl v roce 2009 přerušen pravidelný cyklický vývoj nezaměstnanosti absolventů středních škol (nárůst v červenci a následný výrazný pokles) a trh práce významně omezil vstřebávání nově přichozích absolventů. Zatímco od září 2007 do dubna 2008 poklesl počet nezaměstnaných mladistvých absolventů z 31,2 tis. na 19,1 tis., mezi zářím 2008 a dubnem 2009 se pokles počtu nezaměstnaných absolventů středních škol téměř zastavil (snížil se z 28,9 tis. v září na 26,7 tis. v dubnu 2009). Obdobná situace pokračuje až do současnosti.

² Přímá podpora spolupráce škol a firem je např. hlavním cílem individuálního projektu POSPOLU, který připravilo MŠMT spolu s Národním ústavem pro vzdělávání, a na jehož vlastní realizaci se budou podílet zástupci Svazu průmyslu a dopravy, Asociace krajů ČR, Odborového svazu KOVO a Konfederace zaměstnavatelských a podnikatelských svazů. V rámci projektu budou připraveny a ověřeny dva základní modely spolupráce škol a firem – jeden pro obory vzdělání, které zahrnují odborný výcvik, druhý pro obory vzdělání, kde je povinná odborná praxe. Oba modely budou následně rozpracovány do aplikací pro jednotlivé skupiny oborů vzdělání. Dostupné z <http://www.msmt.cz/pro-novinare/projekt-pospolu-podporuje-spolupraci-skol-a-firem>

Obtížnost rozhodování při volbě střední školy vede k tomu, že řada žáků v průběhu vzdělávací i profesní dráhy zjišťuje, že se při přechodu mezi vzdělávacími stupni nerozhodli optimálně, a proto jsou nuceni nastoupenou dráhu korigovat, nebo dokonce úplně změnit. Tuto skutečnost potvrzují poměrně vysoké podíly absolventů středních škol, kteří po ukončení studia odcházejí pracovat do jiných oborů. V roce 2009 zahájilo pracovní dráhu v jiném než vystudovaném oboru kolem 28 % vyučených a 39 % absolventů středních odborných škol. Tento podíl se v letech od ukončení studia zvyšoval (Trhlíková, 2013). Ukazuje se tak potřeba věnovat volbě střední školy větší pozornost.

V tomto článku se zaměříme na vymezení faktorů ovlivňujících volbu střední školy a zpětné hodnocení této volby v kontextu další vzdělávací a profesní dráhy absolventů, jinými slovy na otázku, jak absolventi posuzují svoji vzdělanostní volbu s odstupem několika let na základě konkrétních osobních zkušeností s uplatněním získané profese na trhu práce, případně vstupem do terciárního vzdělávání.

2 Kariérové rozhodování z pohledu výzkumů

Problém vzdělanostní nebo kariérové volby je možno nahlížet z různých úhlů pohledu a samo vymezení pojmů spojených s tímto procesem je problematické (Hlad'o, 2012). V odborné literatuře se můžeme setkat s pojmem volba povolání, který Průcha, Walterová a Mareš (2003) definují jako proces zahrnující rozhodování o volbě studia nebo přípravy na povolání a celou profesní dráhu člověka. V poslední době se ovšem v českém prostředí stále více prosazuje pojem kariérové poradenství (career guidance) a s tím související pojem kariérová volba, příp. kariérové rozhodování. Tento terminologický posun dává Š. Grajcár (2013) do souvislosti s rozvojem projektů financovaných z Operačního programu Lidské zdroje, kde je tento pojem používán s vytvářením sítě služeb kariérového poradenství (Euroguidance center) podpořených Evropskou komisí.³ Svoji roli hraje zřejmě i vzrůstající potřeba zastřešujícího termínu v souvislosti s posunem od kariérového poradenství založeného především na základech psychologie ke kariérovému poradenství, které má multidisciplinární charakter (Sultana, 2004).

Kariérové rozhodování je ve vztahu ke stále více zdůrazňovanému konceptu celoživotního učení možné vnímat rovněž jako proces probíhající v jakékoli fázi života. Vzhledem k zaměření příspěvku na rozhodování žáků při přechodu mezi nižším a vyšším sekundárním vzděláváním používáme v tomto textu úžeji vymezený pojem volba střední školy.

Výběr střední školy a budoucí profese představuje složitý mnohaúrovňový proces, do jehož výsledku se promítá působení vnějších systémových faktorů (ekonomická situace, charakteristiky trhu práce i vzdělávacího systému), sociálně-ekonomické zázemí rodiny (sociální status, etnická příslušnost a další), osobnostní charakteristiky

³ Uvádí situaci na Slovensku, v ČR lze předpokládat obdobný vliv.

90 žáka (zájmy, motivace) i schopnosti. Samotné rozhodnutí přitom může být ovlivněno jak dlouhodobě působícími a často i neuvědomovanými faktory, tak i aktuálním podnětem, nebo třeba jen náhodně získanou informací. Tomu odpovídá i složitý obraz tohoto interdisciplinárního tématu a akcentování určitých aspektů tohoto procesu v různých teoriích a výzkumech.

Z hlediska teoretických koncepcí je vhodné zmínit především práce Hausera a Sewela (1986), podle nichž je volba vzdělávací dráhy významně ovlivněna nejen schopnostmi a inteligencí, ale i sociálně-ekonomickou situací rodiny, aspiracemi rodičů a širším sociálním okolím. V rámci našich podmínek tyto souvislosti uvádí např. T. Katrňák, když konstatuje, že na vzdělanostní aspirace působí sociálně-ekonomický status a vzdělání rodičů, kulturní zázemí rodiny, vzdělávací zdroje v rodině a především důraz, který rodiče kladou na vysokoškolské vzdělání (Katrňák, 2006).

Problémem vzdělanostní volby v kontextu reprodukce sociálních nerovností, repektive sociální struktury, se zabývá P. Bourdieu, podle něhož školní úspěšnost závisí na objemu předaného kulturního kapitálu. Vzdělávací systém za cenu vynaložení energie, nutné k třídící operaci, uchovává stávající řád, totiž odstup mezi žáky obdařenými nestejným objemem kulturního kapitálu (Bourdieu, 1998). Dále uvádí: „Rodiny vkládají do vzdělání tím víc, čím je jejich kulturní kapitál významnější, a čím větší je jeho relativní váha v poměru k jejich ekonomickému kapitálu“. Akt zařazení podle školy je podle jeho názoru aktem posvěcení, který nastoluje diferenci, pokud jde o postavení ve společenském žebříčku. Určitá „předurčenost“, resp. omezení svobody volby vzdělávací dráhy, vyplývá i z teorie habitů, který Bourdieu definuje jako systém dispozic k určitému jednání, obsahující v sobě všechny prožitě zkušenosti, které se projevují ve vnímání, myšlení, reflexi a jednání člověka (Bourdieu, 1977). Pro jednání a volbu jednotlivce není určující existující společenská struktura sama o sobě, ale internalizace sociální pozice prostřednictvím habitů, který významně ovlivňuje vnímání situace i jednání.

Protikladné názory rozvíjí Goldthorpe (2000). Podle jeho teorie racionálního jednání lidé vědomě volí prostředky k zachování svého postavení a reprodukční strategie sociálních tříd se liší podle toho, jakými prostředky disponují. Rozlišuje dva druhy reprodukčních strategií. Strategie „zdola“ je typická pro nižší sociální třídy. Reprezentanti těchto tříd musí řešit otázku, zda investovat do vzdělání dítěte a orientovat se na třídní vzestup, nebo volit jednání, které povede k mezigenerační kontinuitě jejich třídní pozice. Orientace na vzestup znamená investovat do vzdělání dítěte, a tím riskovat, že dítě školu nedokončí. Mobilitní strategie „shora“ je naopak volena příslušníky vyšších sociálních tříd. Ti mají k dispozici celkem rozsáhlé ekonomické, kulturní i sociální zdroje, a nepocitují tedy při podpoře potomků k dosažení vyššího vzdělání takové riziko jako příslušníci tříd nižších. Potomkům se tak dostává ze strany rodičů motivace i ekonomické podpory.

Odišný pohled představují koncepce, které volbu vzdělávací cesty vnímají v kontextu šancí na budoucí pracovní uplatnění a snížení rizika nezaměstnanosti. Tento přístup je rozváděn především při porovnávání vzdělanostních a pracovních drah žáků, kteří procházejí všeobecným nebo odborným vzděláváním. Autoři Arum a Sha-

vit (1995) uvádějí, že volba odborného vzdělávání snižuje pravděpodobnost pokračování ve vzdělávání, ale zároveň i riziko nezaměstnanosti u pracovníků s nízkou kvalifikací tím, že zvyšuje jejich konkurenceschopnost na trhu práce. Podobně autoři Estevez-Abe, Iversen a Soskice (2001) dávají do souvislosti organizaci středního vzdělávání s uspořádáním tržního sektoru a sociální ochranou pracovníků. Porovnávají volbu vzdělání, ve smyslu ochoty žáků investovat do odborného vzdělávání na jedné straně, s mírou ochrany, která je jim poskytnuta, na straně druhé. Tito autoři rozlišují tři typy dovedností (skills) z hlediska jejich přenositelnosti (specifické dovednosti využitelné ve firmě, dovednosti využitelné v rámci odvětví a obecné dovednosti). Přitom vysoce přenositelné dovednosti považují za méně riskantní než specifické dovednosti, protože v prvním případě tržní hodnota dovedností není vázána na konkrétní podnik nebo odvětví. Uvádějí, že tváří v tvář budoucí nejistotě zaměstnání racionální pracovník nebude investovat svůj čas a peníze na získání dovedností, které nemají žádnou lukrativní hodnotu mimo podnik nebo odvětví. Ochota žáků investovat do specifických dovedností pak závisí na míře ochrany pracovníků a v podstatě vyžaduje institucionální zásah. Na druhé straně vysoce rozvinuté systémy odborného vzdělávání nabízí podle jejich názoru pro studenty, kteří nejsou akademicky silní, lepší příležitosti získat dovednosti, které jsou zaměstnavateli oceňovány, a tím zvýšit jejich konkurenceschopnost na trhu práce (Estevez-Abe, Iversen, & Soskice, 2001). Na rozdíl od předchozích koncepcí tak konkurenceschopnost může být založena nejen na dosažení vyšší úrovně vzdělání, ale i na získání odborné kvalifikace oceňované zaměstnavateli.

Problémem vzdělanostní volby v kontextu rovného přístupu žáků ke vzdělávání a reprodukci vzdělanostních nerovností se zabývají Matějů a Straková, kteří dokládají vztah mezi vysokou selektivitou vzdělávacího systému v ČR, zejména včasné odchody na víceletá gymnázia, a reprodukcí vzdělanostních nerovností (Matějů & Straková, 2003).

Odišnou rovinnou problému sledují koncepce vycházející z teorií kariérového poradenství. Jak uvádí Hlad'o (2012), v kariérových teoriích můžeme rozlišit dva základní přístupy – strukturální přístup, který je založen na porovnávání osobnostních dispozic jedince s požadavky světa práce, a procesuální přístup, který chápe volbu povolání jako vývojový a v zásadě celoživotně probíhající proces.

Empiricky se tématem volby střední školy dlouhodobě zabývá Národní ústav pro vzdělávání. Zde je možné zmínit analýzu založenou na šetření absolventů škol (Trhlíková, Vojtěch, & Úlovcová, 2008), která ukazuje vliv rodiny, rodinných vzorů, socioekonomického zázemí a dalších faktorů na volbu střední školy i oboru. Dále je třeba zmínit práci Šťastnové a Drahoňovské (2012). Tato práce podrobně mapuje rozhodování žáků základních a středních škol. Z výsledků tohoto šetření vyplývá, že většina žáků základních škol se o volbě střední školy rozhoduje převážně sama (90,3 %), dále uvádějí (a uvědomují si) především vliv rodiny (37 %) a kamarádů (8,9 %). Mnohovrstevnatost tohoto procesu je zřejmá např. ze zjištění, že nezanedbatelný vliv na výsledné rozhodnutí o volbě střední školy mají i konkrétní propagační akce (8,5 % žáků ZŠ) nebo aktuální události v okolí (4,4 %) (Šťastnová & Drahoňovská, 2012).

3 Cíle a metody

Hlavním cílem článku je zjistit rozdíly ve faktorech ovlivňujících volbu středního vzdělání žáků směřujících k maturitnímu, nebo nematuritnímu studiu a následnou spokojenost s touto volbou v kontextu vzdělávací a profesní dráhy. Na základě takto vymezených cílů můžeme definovat 3 výzkumné otázky:

1. Jaké faktory ovlivňují volbu střední školy a volbu oboru u žáků směřujících do učebních a maturitních oborů?
2. Jak absolventi středních škol zpětně posuzují volbu oboru a úrovně vzdělání v kontextu další vzdělávací dráhy?
3. Jaké jsou hlavní důvody nespokojenosti se vzdělanostní volbou?

Data analyzovaná v článku vychází z průzkumu absolventů středních odborných škol. Tento výzkum byl realizován v Národním ústavu pro vzdělávání v roce 2012. Cílem průzkumu bylo získat údaje o absolventech, kteří již mají se vstupem na trh práce zkušenost, zároveň bylo třeba zohlednit aktuální vývoj na trhu práce. Z těchto důvodů byla jako cílová populace zvolena skupina absolventů středních škol, kteří ukončili školu ve školním roce 2008/9, tedy v období, kdy byl v souvislosti s nástupem ekonomické krize zaznamenán první výrazný nárůst nezaměstnanosti absolventů středních škol.

Sběr dat probíhal ve dvou etapách. V první etapě byl proveden náhodný stratifikovaný výběr středních škol podle počtu absolventů z roku 2008/9 tak, aby byly proporcionálně zahrnuty jednotlivé kategorie vzdělání a zároveň bylo respektováno strukturální zastoupení nejvýznamnějších skupin oborů. Následně byly školy, na kterých tito absolventi v roce 2008/9 ukončili svoji přípravu, osloveny se žádostí o poskytnutí kontaktních údajů; získány byly údaje z 85 středních odborných škol. Ve druhé fázi byli kontaktováni absolventi středních odborných škol. Osloveno bylo celkem 7535 absolventů. Základní technikou sběru dat byl dotazník. Celková návratnost dosáhla 17,6 %, přitom návratnost v kategorii středního odborného vzdělání s výučním listem činila 12,7 %, zatímco návratnost v kategorii absolventů středního vzdělání s maturitní zkouškou byla vyšší, a to 23,4 %. Celkem bylo od respondentů získáno 1325 odpovědí. Z toho 484 (38 %) tvoří absolventi středního vzdělání s výučním listem (kategorie H) a 784 (59 %) odpovědi pochází od absolventů středního vzdělání s maturitní zkouškou (kategorie M).⁴

V této studii podrobuje analýze pouze otázky zaměřené na původní motivaci volby oboru a úrovně vzdělání (*Jaké důvody vás ovlivnily při volbě oboru? Jaké důvody Vás ovlivnily při výběru učební nebo maturitní úrovně vzdělání?*), dále otázku hypotetické opakované volby (*Pokud byste raději studoval jinou školu, zvolil byste: učební obor bez maturity, učební obor s maturitou, SOŠ s maturitou, gymnázium*) a důvodů nespokojenosti s původní volbou. Soustředíme se přitom zejména na po-

⁴ V rámci sběru dat byly získány i odpovědi absolventů středního vzdělání s výučním listem a maturitní zkouškou (kategorie L0, 51 respondentů, což tvoří 4 % vzorku) a okrajově i středního vzdělání s výučním listem (kategorie E, 6 respondentů). Vzhledem k nižšímu zastoupení ve vzorku nejsou kategorie E a L0 samostatně interpretovány.

rovnání dvou základních kategorií vzdělání – absolventů středního vzdělání s výučním listem a absolventů středního vzdělání s maturitní zkouškou.

Respondenti měli u všech otázek kromě výběru z baterie odpovědí i možnost otevřené odpovědi. Pro vyhodnocení dat byl použit statistický program SPSS, v němž bylo provedeno statistické třídění. Na baterii otázek zaměřených na zjišťování důvodů nespokojenosti s původní volbou byla aplikována faktorová analýza.⁵

Poznámky k použité terminologii: V článku je v souladu s cíli analýzy použito podrobnější členění kategorií vzdělání, než odpovídá školskému zákonu, zejména v rámci středního odborného vzdělání s maturitní zkouškou je odlišena kategorie středního vzdělání s maturitní zkouškou (kategorie M), středního vzdělání s maturitní zkouškou a odborným výcvikem (kategorie L0) a nástavbové studium určené pro absolventy tříletých učebních oborů (kategorie L5).

4 Výsledky

4.1 Faktory ovlivňující volbu střední školy

V této části textu se nejprve zaměříme na první výzkumnou otázku, tedy vymezení hlavních faktorů pro volbu střední školy a oboru. Jak již bylo naznačeno v úvodu, výběr střední školy je ovlivněn širokou škálou dlouhodobě a systémově působících faktorů, ale i aktuálními propagačními akcemi nebo zprávami o ekonomickém vývoji.

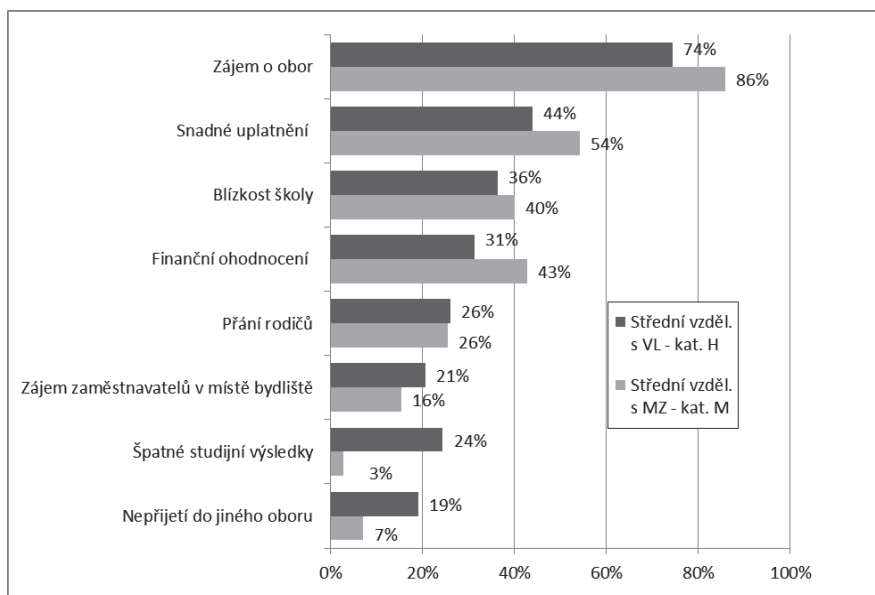
V rámci realizovaného průzkumu jsme se zaměřili na vymezení vlivu konkrétních faktorů tak, jak jejich význam ve zpětném pohledu vnímají sami absolventi škol. Respondenti na čtyřbodové škále ohodnotili jejich význam jak ve vztahu k volbě oboru, tak i výběru maturitní nebo nematuritní úrovně vzdělání. I když v reálné situaci proces rozhodování přirozeně zahrnuje oba aspekty zároveň, motivace ani míra omezení ve vztahu k oběma volbám nemusí být stejná, v některých případech může být dokonce v určitém rozporu (např. pokud má žák zájem o obor, který se vyučuje na maturitní úrovni, ale jeho prospěch tomu neodpovídá, nebo naopak s cílem získat maturitní úroveň vzdělání volí žák obor bez ohledu na zájmovou orientaci). Z tohoto důvodu byly v rámci realizovaného průzkumu obě dimenze odděleny. Byly zvlášť sledovány faktory vztahující se k volbě oboru a zvlášť sledovány faktory volby maturitní nebo nematuritní úrovně vzdělání.

4.2 Volba oboru vzdělání

Zaměříme-li se nejprve na volbu oborového zaměření, můžeme konstatovat, že pořadí ovlivňujících faktorů v obou sledovaných kategoriích vzdělání je v zásadě shodné (graf 1). Nejdůležitějším kritériem při výběru oboru vzdělání byl pro žáky směřující do středního vzdělání s výučním listem, i pro žáky oborů zakončených

⁵ Podrobné výsledky budou do konce roku 2013 komplexně prezentovány v připravované publikaci Národního ústavu pro vzdělávání.

94 maturitní zkouškou, zájem o obor. Častěji tuto odpověď uváděli žáci, kteří vstoupili do maturitních oborů (86 % oproti 74 %). Další faktory, které hrály významnější roli při rozhodování žáků maturitních oborů, představovaly snadné uplatnění oboru (54 % oproti 44 % odpovědí) a očekávané finanční ohodnocení oboru na trhu práce (43 % oproti 31 % vyučených).

Pozn. V % odpovědí „rozhodně ano“ a „spíše ano“, možnost výběru více odpovědí současně.
Zdroj: Data ze šetření absolventů středních škol, NÚV, 2012.

Graf 1 Jaké důvody vás ovlivnily při volbě oboru?

Zatímco možnost uplatnění na trhu práce v obecné rovině sledovali při svém rozhodování častěji žáci směřující do maturitních oborů, žáci učebních oborů refletovali více konkrétní zájem zaměstnavatelů v místě bydliště (21 % oproti 16 %). Důvodem může být i kratší časová perspektiva předpokládaného vstupu na trh práce.

K faktorům ovlivňujícím volbu oboru, ve kterých se obě sledované kategorie významně nelišily, patří blízkost školy (36 % a 40 %) a vliv rodičů, který shodně uváděla více než čtvrtina respondentů obou kategorií vzdělání (shodně 26 %).

Relativně méně frekventovanými důvody, uváděnými ovšem naopak převážně žáky učebních oborů, byly špatné studijní výsledky (24 %) a nepřijetí ke studiu jiného oboru (19 %).

4.3 Volba kategorie vzdělání

Faktory, které ovlivnily volbu kategorie vzdělání, tedy v rámci našeho pojetí učební, nebo maturitní úrovně odborného vzdělávání, jsou podle zjištěných výsledků dife-

rencovány výrazněji (graf 2). Podstatným důvodem volby maturitní úrovně vzdělání se ukázala právě možnost získání maturitního vzdělání. Tuto motivaci uvedlo 97 % žáků vstupujících do maturitních oborů (kategorie M). Volbu se zřetelem na budoucí možnost dosažení maturitní úrovně vzdělání uvedlo i 25 % absolventů, kteří vstoupili do učebních oborů. Toto zjištění ukazuje, že i část žáků volí učební obor již s ohledem na možnost nástavbového studia (*Z oboru prodavač se dá lehce navázat neboli pokračovat na nastavbu oboru Podnikání, které si ještě dodělávám. Určitě znalosti z oboru prodavač jsem využila i na nastavbě.*). S dosažením maturitní úrovně vzdělání souvisí i další motivační faktor – možnost pokračovat v terciárním vzdělávání, který uvedlo přibližně 79 % žáků maturitní úrovně vzdělání.

Žáci vstupující do maturitních oborů dále častěji uváděli jako jeden z důvodů volby maturitní úrovně zájem o obor nabízený na škole (79 %, oproti 60 % u vyučených). Tato odpověď ukazuje na provázanost volby úrovně vzdělání a konkrétního oboru. Zejména v situaci, kdy pro obory maturitní úrovně neexistuje ekvivalent na úrovni vyučení a obráceně, se rozhodování o úrovni vzdělání stává zároveň rozhodováním o volbě oboru. S tím souvisí dilema části žáků, kteří se pohybují na pomezí mezi učební a maturitní úrovní vzdělání. Zatímco někteří volí variantu „lepší učební obor“ (*Lepší učební obor se nenabízelo – pak už to bylo jen horší – mimochodem tento obor taky žádná sláva.*), jiní dávají přednost snazšímu a dostupnějšímu maturitnímu oboru a tomuto záměru často potom přizpůsobují i volbu oborového zaměření (*Šlo mi o to, abych byla přijata na střední školu s maturitou.*). Problémem v této souvislosti v případě volby středního vzdělání s maturitní zkouškou a odborným výcvikem (kategorie L0) pak může být nižší nabídka oborů oproti střednímu vzdělání kategorie M (Vojtěch & Chamoutová, 2013).

Motivací k volbě maturitní úrovně vzdělání je dále i předpokládané lepší finanční ohodnocení této úrovně vzdělání na trhu práce (55 % oproti 30 % u vyučených).

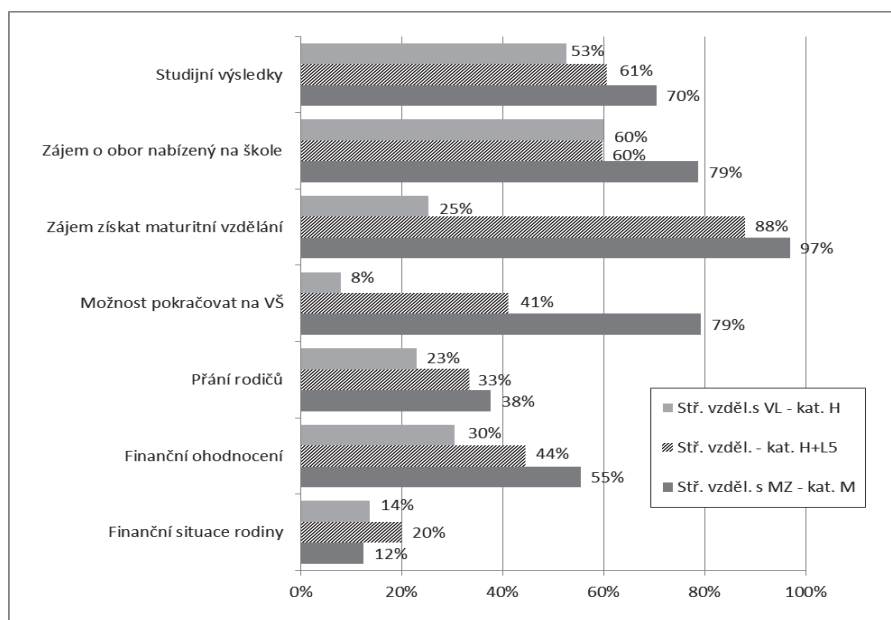
Poměrně významnou roli při rozhodování o směřování do učební, nebo maturitní úrovně vzdělání hrálo podle vyjádření absolventů přání rodičů. Toto zjištění je v souladu s výsledky šetření žáků základních škol, kdy podle autorek Šťastnové a Drahoňovské (2012) přiznalo vliv rodičů na rozhodování o výběru střední školy asi 37 % žáků základních škol. Zajímavým zjištěním je skutečnost, že zatímco vliv rodičů na výběr vhodného oboru se u obou sledovaných vzdělanostních kategorií nelišil (činil shodně 26 %), v případě rozhodování mezi maturitní a nematuritní úrovní vzdělání uvádějí žáci směřující do maturitních oborů vyšší vliv rodičů než žáci, kteří vstoupili do učebních oborů (38 % oproti 25 %). I z pohledu subjektivního vnímání žáků jsou zřejmě aspirace rodičů na dosažení maturitního vzdělání vnímány výrazněji.

Specifickou kategorií, které se budeme věnovat zvlášť, tvoří absolventi učebních oborů, kteří získali odbornou kvalifikaci a byli připraveni pro vstup na trh práce, ale rozhodli se ve vzdělávání pokračovat v nástavbovém studiu. Jejich nejčastější motivací bylo podobně jako u absolventů maturitních oborů SOŠ získat maturitní vzdělání (88 %). Na rozdíl od absolventů, kteří studovali od počátku maturitní obor a u nichž je snaha získat maturitní vzdělání často spojena s možností pokračovat v terciárním vzdělávání, tuto motivaci uvedlo jen 40 % z nich. V této souvislosti je třeba upozornit, že uvedený podíl je podstatně vyšší než odpovídá reálné situaci.

96 Skutečné procento absolventů nástavbového studia, kteří ihned po maturitě pokračují ve studiu na terciární úrovni, dosahuje jen 19 %, z toho 6 % ve studiu na vyšší odborné škole a 14 % na vysoké škole (Kleňhová & Vojtěch, 2011).

Zaměříme-li se na rozdíly ve srovnání s kategorií vyučených, tedy absolventů, kteří v nástavbovém studiu nepokračovali, pozitivní vliv na pokračování ve studiu měly zřejmě dobré studijní výsledky v průběhu absolvování učební oboru. Jako faktor ovlivňující volbu maturitní úrovně vzdělání je uvedlo 61 % z nich. Motivaci představovalo i lepší finanční ohodnocení (44 % oproti 30 %), v řadě případů zřejmě i souvislost s nabídkou konkrétní výhodnější pracovní pozice (*požadavek v práci*). Ve srovnání s absolventy, kteří ukončili vzdělávání na učební úrovni, žáci pokračující v nástavbovém studiu byli v tomto rozhodnutí výrazněji ovlivněni rodiči (33 % oproti 23 % u vyučených).

Pokusíme se odpovědět na první výzkumnou otázku, jaké faktory ovlivňují volbu střední školy a volbu oboru. Porovnáme-li obě sledované kategorie vzdělání, můžeme konstatovat, že „pozitivní motivační faktory“, jako zájem o obor, snadné uplatnění oboru na trhu práce, finanční zhodnocení získaného vzdělání i možnost pokračovat ve vzdělávání, motivovaly více žáky směřující do maturitních oborů, zatímco rozhodování budoucích žáků učebních oborů probíhalo častěji v kontextu různých omezení, zejména nepříznivých studijních výsledků a nepřijetí do oboru, o který měl žák původně zájem.

Pozn. V % odpovědi „rozhodně ano“ a „spíše ano“, možnost výběru více odpovědí současně.
Zdroj: Data ze šetření absolventů středních škol, NÚV, 2012.

Graf 2 Jaké důvody vás ovlivnily při výběru maturitní, nebo nematuritní úrovně vzdělání?

4.4 Zpětné hodnocení vzdělávací cesty – hypotetická opakovaná volba

V následující části textu se zaměříme na druhou výzkumnou otázku, tj. jak absolventi středních škol zpětně posuzují volbu střední školy. Hypotetickou opakovanou volbu jsme opět sledovali ve vztahu k volbě oboru i úrovně vzdělání.

Při hypotetické možnosti zopakovat volbu oborového zaměření by s odstupem tří let od ukončení studia na střední škole, tedy po zkušenostech z praxe, příp. terciárního vzdělávání, zvolili stejný studijní obor nejčastěji absolventi středního vzdělání s maturitní zkouškou (72 %), méně často pak absolventi, kteří studovali učební obor a poté nástavbové studium (60 %). Nejnižší podíl absolventů spokojených s vybraným oborem najdeme v kategorii vyučených, kde by stejný obor znovu zvolila jen asi polovina respondentů.

Obdobná otázka byla respondentům položena i ve vztahu k hypotetické volbě úrovně vzdělání. Největší shodu mezi skutečnou a hypotetickou volbou úrovně vzdělání jsme zaznamenali opět u absolventů středního vzdělání s maturitní zkouškou (kategorie M), kterou by v rámci sledovaného vzorku zopakovalo 74 % dotázaných. Přibližně 12 % absolventů by raději zvolilo studium středního vzdělání s výučním listem a maturitní zkouškou (kategorie L0) a 13 % by preferovalo gymnázium. Pouze jedno procento respondentů by při opakované volbě upřednostnilo učební obor.

Ve skupině žáků, kteří absolvovali učební obor (a nepokračovali v nástavbovém studiu), byl podíl absolventů, kteří by zopakovali svoji vzdělávací volbu, podstatně nižší. Přibližně 31 % vyučených by podle svého vyjádření znovu zvolilo učební obor, 44 % střední vzdělání s výučním listem a maturitní zkouškou (kategorie L0) a 23 % respondentů by preferovalo možnost studia středního vzdělání s maturitní zkouškou (kategorie M). Ještě výraznější posun k ambicióznějším vzdělávacím cílům je zřejmý v kategorii vyučených, kteří v rámci další vzdělávací dráhy pokračovali v nástavbovém studiu, a o získání maturitní úrovně vzdělání tedy reálně usilovali.⁶ V rámci této skupiny by podle svého vyjádření učební obor znovu zvolilo 27 % respondentů, přibližně 29 % by dalo přednost střednímu vzdělání s výučním listem a maturitní zkouškou (kategorie L0) a 38 % by upřednostnilo střední vzdělání s MZ (kategorie M).

V odpovědi na druhou výzkumnou otázku můžeme konstatovat, že vysoké procento absolventů středních škol by ve sledovaném období s odstupem 3 let od ukončení studia v případě hypotetické opakované volby přehodnotilo jak volbu oboru, tak i volbu úrovně vzdělání. Ponecháme-li stranou obtížně zodpověditelnou otázku, jak velké procento vyučených by ve skutečnosti náročnější studium zvládlo, ukazují uvedené výsledky výraznější nespokojenost vyučených se zvolenou vzdělávací cestou.⁷

⁶ Jedná se o respondenty, kteří uvedli, že ve sledovaném období 3 let od ukončení střední školy vstoupili do denní nebo dálkové formy nástavbového studia, bez ohledu na to, zda studium v tomto období úspěšně dokončili.

⁷ Vzhledem k tomu, že můžeme předpokládat, že větší tendenci zúčastnit se průzkumu projeví ambicióznější a aktivnější absolventi učebních oborů, mohou být získané údaje nadhodnocené.

4.5 Důvody nespokojenosti s původní vzdělanostní volbou

Třetí otázkou, kterou je třeba si v souvislosti s předchozím zjištěním položit, jsou důvody nespokojenosti se zvolenou vzdělávací dráhou. Vzhledem k tomu, že možné příčiny nespokojenosti tvoří velmi širokou škálu, která byla v rámci průzkumu zjišťována pomocí baterie 10 proměnných, byla pro jejich zpřehlednění využita metoda faktorové analýzy. Smyslem faktorové analýzy je zjednodušení, resp. redukce dat tak, aby bylo možno vysvětlit co největší variabilitu dat s co nejnižším počtem faktorů. Z tohoto důvodu bylo spočítáno několik variant řešení: řešení se dvěma vyextrahovanými faktory (44,6 % vysvětlené celkové variance), třemi (54 %), čtyřmi (63,6 %) a pěti (71,94 %). Ve všech případech byla použita metoda hlavních komponent a bylo hledáno rotované řešení s podmínkou varimax. Z hlediska interpretace se jako smysluplné řešení jevil model se dvěma faktory, který odlišil faktor „vnitřní nespokojenosti“, tedy nespokojenost se zvoleným oborem nebo úrovní vzdělání, a faktor „vnější nespokojenosti“ související s uplatněním získané kvalifikace na trhu práce.

Vzhledem k tomu, že faktor „Nespokojenost se získanou kvalifikací“ zahrnoval jak otázky týkající se nespokojenosti se zvoleným oborem, tak i otázky nespokojenosti s vybranou úrovní vzdělání, resp. nedostatečností školní přípravy, bylo zvažováno vytvoření modelu s více faktory. Přidání 3. a 4. faktoru nevedlo k získání lepšího modelu z důvodu nejednoznačnosti interpretace. Nakonec se jako vhodnější model ukázala alternativa s pěti faktory (tabulka 1). První faktor můžeme nazvat „nezájem o obor“ a sytí ho především proměnné *obor jsem nikdy nechtěl studovat* a *obor mě přestal zajímat*. Druhý faktor představuje nespokojenost s příliš nízkou úrovní vzdělání (úroveň přípravy v oboru byla nízká; nebyl jsem dobře připraven pro studium na VŠ; vybral bych si raději maturitní obor). Třetí faktor představuje naopak příliš vysokou náročnost studia. Čtvrtý faktor můžeme nazvat obtížné uplatnění na trhu práce (*v oboru se obtížně hledá zaměstnání; v oboru jsou nízké platy; obor není perspektivní*). Pátý faktor zahrnuje špatné pracovní podmínky. Zajímavým zjištěním je výrazné oddělení faktoru „nespokojenost s pracovními podmínkami“ od ostatních důvodů nespokojenosti s uplatněním na trhu práce. Tento aspekt je při výběru budoucího povolání často podceňován, a to i v souvislosti s nedostatečnou a mlhavou představou žáků o budoucí profesi, kdy jejich výběr leckdy probíhá na základě oblíbenosti školních předmětů. V zásadě těchto pět faktorů nespokojenosti s původní volbou můžeme vnímat jako slabá místa kariérové volby. V procesu rozhodování žáků a jejich rodičů by proto každý z těchto aspektů měl být samostatně zvážěn.

V následujícím textu se zaměříme na rozdíly mezi kategorií vyučených a kategorií absolventů maturitních oborů. V tabulce 2 jsou uvedena procenta absolventů, kteří hodnotili původní volbu střední školy negativně, v rozdělení podle důvodů nespokojenosti s jednotlivými aspekty získané kvalifikace. V zájmu posouzení statistické významnosti uvádíme také adjustovaná standardizovaná rezidua.⁸

⁸ Standardizované adjustované reziduum je veličinou, která vyjadřuje odchylku četnosti v každém poli tabulky od situace nezávislosti. Hodnota větší než 1,96, resp. $|-1,96|$ znamená statisticky významnou odchylku.

Tabulka 1 Faktorová analýza – důvody nespokojenosti s volbou školy a oboru

Položky sytící jednotlivé faktory	Faktory				
	Obtížné uplatnění na trhu práce	Nízká úroveň studia	Nezájem o obor	Špatné pracovní podmínky	Studium bylo příliš náročné
Obor jsem vlastně nikdy studovat nechtěl/a	-0,096	-0,185	0,651	0,020	-0,048
Obor mne přestal zajímat	-0,059	-0,018	0,600	-0,156	-0,082
Studium bylo příliš náročné	-0,006	-0,066	-0,087	0,026	1,000
Úroveň přípravy v oboru byla nízká	0,084	0,501	-0,008	-0,307	-0,062
Vybral/a bych si raději maturitní obor	-0,212	0,385	0,005	0,274	-0,105
Nebyl/a jsem dobře připraven/a pro studium na VŠ	-0,046	0,584	-0,213	0,016	0,014
Obor není perspektivní	0,355	-0,020	0,077	-0,006	-0,004
V oboru jsou nízké platy	0,375	-0,045	-0,091	0,291	-0,192
V oboru se obtížně hledá zaměstnání	0,579	-0,078	-0,130	-0,250	0,118
V oboru jsou špatné pracovní podmínky (hlučné prostředí, prašnost, práce na směny,...)	-0,077	-0,070	-0,084	0,793	0,072

Pozn. Použita byla metoda hlavních komponent a rotované řešení s podmínkou varimax, KMO = 0,782, celková vysvětlená variance 71,92 %.

Z pohledu důvodů, které se vztahují k prvnímu faktoru, tedy nespokojenosti s oborem, najdeme největší rozdíly u odpovědi „obor jsem nikdy nechtěl studovat“. Tento důvod uvedlo 25 % vyučených oproti 21 % absolventů maturitních oborů, přitom výraznější rozdíl se ukázal v odpovědi „rozhodně ano“, kterou uvedlo 11 % vyučených oproti 6,3 % absolventů maturitních oborů. Ukazuje se tak, že žáci vstupující do učebních oborů jsou více omezeni ve svém výběru a častěji zahajují přípravu v oboru, o který již od počátku nemají zájem. Naopak ztráta zájmu o obor, která je spíše důsledkem nezralosti nebo nedostatečné informovanosti žáka o oboru, je v obou sledovaných kategoriích zastoupena ve stejné míře, uvádí ji zhruba třetina z těch, kteří by změnili obor studia.

Další kategorii příčin tvoří nespokojenost s úrovní přípravy v oboru, resp. nedostatečnou připraveností pro pokračování ve studiu. Nízkou úroveň přípravy v oboru uvádělo jako jeden z důvodů hypotetické změny studia kolem 30 % dotázaných bez výraznějších statistických rozdílů mezi sledovanými kategoriemi (v kategorii vyučených uvedlo odpověď „rozhodně ano“ 8,3 % a „spíše ano“ 21,8 %). Důvod „vybral bych si raději maturitní obor“ byl nejfrekventovanější v kategorii absolventů učebních oborů, kteří dále pokračovali v nástavbovém studiu („rozhodně ano“ 40,5 %

100 a „spíše ano“ 31,6 %). V této skupině byla podstatným důvodem hypoteticky odlišné volby i nedostatečná připravenost pro studium na VŠ (odpověď „rozhodně ano“ uvedlo 29,9 % oproti 14 % v kategorii M). Toto zjištění v zásadě odráží realitu. Nástavbové studium je široce využívaná cesta k získání maturitní úrovně vzdělání – o získání maturitního vzdělání v denní nebo dálkové formě studia se pokusí kolem dvou třetin vyučených, ale vysoké procento studium nástavby nedokončí. Šance dojít touto cestou až k úspěšnému završení terciárního vzdělání je poměrně nízká. V letech 2006 až 2009 ukončilo předčasně studium 44 % z těch absolventů nástavbového studia, kteří ke studiu na vysoké škole nastoupili (Kleňhová & Vojtěch, 2011).

Třetím faktorem vyskytujícím se zejména u absolventů maturitních oborů byla naopak „příliš velká náročnost studia“. Odpověď „rozhodně ano“ a „spíše ano“ uvedlo 12,6 % dotázaných, oproti 7,1 % vyučených, což přibližně odpovídá procentu absolventů, kteří by zvolili raději střední vzdělání s maturitní zkouškou a odborným výcvikem.

Z hlediska čtvrtého faktoru, tedy nespokojenosti s uplatněním kvalifikace na trhu práce, je jako důvod preference jiného oboru nebo úrovně vzdělání statisticky významně častěji uváděno v kategorii vyučených nízké platové ohodnocení („rozhodně ano“ uvedlo 26,1 % vyučených oproti 13,9 % absolventů kategorie M). K významným důvodům pro hypoteticky odlišnou volbu patří také odpovědi *obor není perspektivní* (34 % oproti 28 %) a *v oboru se obtížně hledá zaměstnání* („rozhodně ano“ 27,9 % a 23,3 % „spíše ano“ v kategorii vyučených; 21,7 % a 26,4 % v kategorii M). Rozdíly mezi kategoriemi ale nejsou statisticky významné.

Špatné pracovní podmínky v oboru jsou častějším důvodem nespokojenosti u vyučených (17,5 % „rozhodně ano“ a 25,7 % „spíše ano“ v kategorii vyučených oproti 5,5 % „rozhodně ano“ a 18,4 % „spíše ano“ v kategorii M).

V odpovědi na třetí výzkumnou otázku můžeme konstatovat, že důvody nespokojenosti se zvolenou vzdělávací cestou tvoří pestrou škálu. Z hlediska rozdílů mezi sledovanými kategoriemi patří k nejvýznamnějším důvodům hypoteticky odlišné vzdělávací volby v kategorii vyučených původní nezájem o obor – „obor jsem vůbec nechtěl studovat“ a v kategorii absolventů, kteří pokračovali v nástavbovém studiu, odpověď „nebyl jsem dobře připraven ke studiu na VŠ“. Významné procento absolventů nástavbového studia by také upřednostnilo studium maturitního oboru přímo, tedy „bez okliky“ přes učební obor. Tato odpověď ukazuje riziko tzv. „objížd'ky“ při volbě střední školy, kdy žák volí „na jistotu“ učební obor. I když vzdělávací systém je v tomto směru průchodný, reálná možnost pokračovat úspěšně v terciárním stupni vzdělávání je velmi obtížná.

Z hlediska uplatnění získané kvalifikace na trhu práce jako důvodu hypoteticky odlišné volby jsou v kategorii vyučených častějším důvodem nespokojenosti v porovnání s absolventy maturitních oborů nízké platové ohodnocení a pracovní podmínky.

Tabulka 2 Důvody pro volbu jiného oboru nebo kategorie vzdělání v případě možnosti opakované hypotetické volby – odpovědi absolventů 3 roky od ukončení studia (řádková %, adjustovaná standardizovaná rezidua)

	Kategorie	Rozhodně ano	Spíše ano	Spíše ne	Rozhodně ne	Celkem
Obor jsem vlastně nikdy studovat nechtěl	H	11,0 %	14,2 %	28,6 %	46,2 %	100,0 %
		2,3	-0,5	-0,1	-0,8	
	M	6,3 %	14,3 %	28,6 %	50,8 %	100,0 %
		-2,3	-0,6	-0,1	1,8	
	L5	8,9 %	22,8 %	30,4 %	38,0 %	100,0 %
		0,2	2,0	0,3	-1,9	
	Celkem	8,3 %	15,0 %	28,7 %	48,0 %	100,0 %
Studium bylo příliš náročné	H	1,5 %	5,6 %	33,6 %	59,3 %	100,0 %
		0,1	-2,7	-1,7	3,2	
	M	1,2 %	11,4 %	40,3 %	47,1 %	100,0 %
		-0,5	2,7	2,1	-3,4	
	L5	2,4 %	8,4 %	33,7 %	55,4 %	100,0 %
		0,8	-0,2	-0,7	0,6	
	Celkem	1,4 %	8,9 %	37,2 %	52,4 %	100,0 %
Úroveň přípravy v oboru byla nízká	H	8,3 %	21,8 %	35,4 %	34,5 %	100,0 %
		0,8	0,8	-0,9	-0,1	
	M	7,0 %	18,9 %	38,9 %	35,2 %	100,0 %
		-0,4	-1,3	1,0	0,3	
	L5	5,2 %	24,7 %	36,4 %	33,8 %	100,0 %
		-0,7	0,9	-0,2	-0,2	
	Celkem	7,3 %	20,5 %	37,4 %	34,8 %	100,0 %
Vybral bych si raději maturitní obor	H	37,7 %	24,9 %	15,1 %	22,3 %	100,0 %
		-4,1	4,4	3,2	-1,5	
	M	54,0 %	10,0 %	7,9 %	28,1 %	100,0 %
		4,6	-6,2	-2,8	2,2	
	L5	40,5 %	31,6 %	8,9 %	19,0 %	100,0 %
		-1,1	3,3	-0,6	-1,3	
	Celkem	46,2 %	17,9 %	10,9 %	25,0 %	100,0 %
Nebyl jsem dobře připraven pro studium na VŠ	H	19,3 %	11,9 %	22,6 %	46,2 %	100,0 %
		1,0	-2,7	-2,3	3,4	
	M	14,6 %	18,9 %	29,3 %	37,2 %	100,0 %
		-2,6	2,3	1,6	-1,2	
	L5	29,9 %	18,2 %	32,5 %	19,5 %	100,0 %
		3,0	,5	1,1	-3,7	
	Celkem	17,6 %	16,3 %	27,1 %	39,0 %	100,0 %

	Kategorie	Rozhodně ano	Spíše ano	Spíše ne	Rozhodně ne	Celkem
Obor není perspektivní	H	13,5 %	20,3 %	33,5 %	32,6 %	100,0 %
		1,7	0,3	0,8	-2,1	
	M	9,4 %	18,7 %	30,8 %	41,1 %	100,0 %
		-1,9	-0,9	-0,8	2,8	
	L5	13,0 %	24,7 %	32,5 %	29,9 %	100,0 %
		,5	1,1	,1	-1,3	
	Celkem	11,3 %	19,8 %	32,0 %	36,9 %	100,0 %
V oboru jsou nízké platy	H	26,1 %	30,8 %	24,6 %	18,5 %	100,0 %
		3,6	3,0	-3,2	-3,0	
	M	13,9 %	22,0 %	35,7 %	28,4 %	100,0 %
		-4,9	-2,4	3,4	3,4	
	L5	31,2 %	20,8 %	28,6 %	19,5 %	100,0 %
		2,6	-0,9	-0,5	-1,0	
	Celkem	19,9 %	25,2 %	30,9 %	23,9 %	100,0 %
V oboru se obtížně hledá zaměstnání	H	27,9 %	23,3 %	29,1 %	19,8 %	100,0 %
		2,0	-0,8	-0,5	-0,7	
	M	21,7 %	26,4 %	30,3 %	21,5 %	100,0 %
		-1,9	1,3	0,2	0,4	
	L5	24,4 %	20,5 %	32,1 %	23,1 %	100,0 %
		0,0	-0,9	0,4	0,5	
	Celkem	24,3 %	24,7 %	30,0 %	21,0 %	100,0 %
V oboru jsou špatné pracovní podmínky (hlučné prostředí, prašnost, práce na směny,...)	H	17,5 %	25,7 %	28,7 %	28,1 %	100,0 %
		4,5	2,2	-0,1	-4,7	
	M	5,5 %	18,4 %	28,9 %	47,1 %	100,0 %
		-6,0	-2,7	0,1	6,1	
	L5	21,3 %	26,3 %	28,8 %	23,8 %	100,0 %
		2,9	1,0	0,0	-2,7	
	Celkem	11,4 %	21,9 %	28,8 %	38,0 %	100,0 %
Obor mne přestal zajímat	H	8,7 %	23,0 %	22,4 %	45,9 %	100,0 %
		-0,9	0,1	-0,8	1,2	
	M	10,5 %	23,2 %	23,6 %	42,6 %	100,0 %
		0,7	0,3	-0,1	-0,5	
	L5	11,3 %	20,0 %	31,3 %	37,5 %	100,0 %
		0,4	-0,6	1,6	-1,1	
	Celkem	9,9 %	22,9 %	23,8 %	43,4 %	100,0 %

Zdroj: Data ze šetření absolventů středních škol, NÚV, 2012.

5 Závěry

Uvedené výsledky ukazují poměrně značné nástrahy spojené s kariérovou volbou a obtížnost procesu zvažování různých alternativ jak ve vztahu k volbě oboru, tak k volbě úrovně vzdělání.

V odpovědi na první výzkumnou otázku můžeme konstatovat, že faktory ovlivňující volbu střední školy se do určité míry liší podle sledovaných kategorií vzdělání. Zatímco „pozitivní motivační faktory“, jako zájem o obor, snadné uplatnění oboru na trhu práce, finanční zhodnocení získaného vzdělání i možnost pokračovat ve vzdělávání, motivují častěji žáky směřující do maturitních oborů, rozhodování budoucích žáků učebních oborů je relativně nepříznivě ovlivněno nedostatečnými studijními výsledky, případně nepřijetím do oboru, o který měl žák původně zájem.

Z hlediska druhé otázky, jak absolventi zpětně posuzují svoji vzdělávací dráhu, můžeme shrnout, že řada absolventů středních škol by ve sledovaném období s odstupem 3 let od ukončení studia v případě hypotetické možnosti realizovat opakovanou volbu přehodnotila jak výběr oboru, tak i výběr úrovně vzdělání. Hypoteticky výraznější změnu by přitom realizovali absolventi učebních oborů. Stejný obor by si v rámci sledovaného vzorku zvolila jen asi polovina z nich a přibližně dvě třetiny by z hlediska svého subjektivního náhledu teoreticky upřednostnily možnost studovat maturitní obor. Nejčastěji by přitom zvolily střední vzdělání s maturitní zkouškou a odborným výcvikem, tj. kategorie L0 (44 %).

Odpověď na třetí položenou otázku opět ukazuje rozdíly mezi kategorií vyučenských a kategorií absolventů maturitního studia z hlediska důvodů nespokojenosti se zvoleným oborem nebo úrovní vzdělání. Z pohledu reflexe volby oboru a úrovně vzdělání vyjadřují vyučení absolventi častěji nespokojenost se studiem oboru, o který neměli zájem. Jako problém, kvůli kterému by upřednostnili jinou vzdělávací dráhu, vnímají zejména nízké platové ohodnocení a špatné pracovní podmínky v oboru.

Z výsledků analýz důvodů nespokojenosti s původní volbou střední školy vyplynulo 5 rizikových faktorů kariérové volby. Vztah k oboru, přecenění, nebo naopak podcenění, studijních možností, které žáka omezuje v pokračování ve vzdělávání, uplatnění na trhu práce (mzda, míra nezaměstnanosti) a pracovní podmínky.

Zjištěné výsledky potvrzují, že proces volby střední školy je složitý a strategicky náročný. Kromě toho zjištěné výsledky ukazují potřebu široké informovanosti ve všech uvedených rizikových oblastech, včetně informací o trhu práce. Jedním z nástrojů, který je možné v současnosti využít, je informační systém www.infoabsolvent.cz, který zahrnuje nejen komplexní vzdělanostní nabídku, ale i oblast uplatnění na trhu práce a podrobné informace o oborech i povoláních.

Na druhou stranu v souladu s procesuálním přístupem ke kariérové volbě je třeba si uvědomit, že volbou střední školy kariérové rozhodování nekončí. Absolventi škol při přechodu ze školy na trh práce nepředstavují pasivní prvek a v rámci ekonomických mantinelů vytvářených trhem práce pokračují v uplatňování strategií, jejichž cílem je získat odpovídající pracovní uplatnění, často i za cenu odchodu za prací do jiného oboru (Trhlíková, 2013). Tento fakt je třeba brát v úvahu zejména v kontextu

- 104 diskusí o podpoře kariérové volby směrem k nedostatkovým oborům na trhu práce, kdy dlouhodobé řešení zřejmě není jen na straně školského systému, ale i v nastavení podmínek trhu práce.

Literatura

- Arum, R., & Shavit, Y. (1995). Secondary Vocational Education and the Transition from School to Work. *Sociology of Education*, 68(3), 197–204.
- Bourdieu, P. (1998). *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burdová, J., & Chamoutová, D. (2012). *Nezaměstnanost absolventů škol se středním a vyšším odborným vzděláním – 2012*. Praha: NÚV.
- Drahoňovská, P., & Eliášková, I. (2012). *Analýza práce potřeb poradců v oblasti kariérového poradenství Úřadu práce ČR*. Praha: NÚV.
- Estevez-Abe, M., Iversen, T., & Soskice, D. (2001). Social protection and the formation of skills: A reinterpretation of the Welfare State. In P. A. Hall & D. Soskice (Eds.), *Varieties of Capitalism. The institutional foundations of comparative advantage* (s. 145–183). Oxford: Oxford University Press.
- Grajcár, Š. (2013). *Evropska dimenzia a politiky kariérového poradenstva. Sborník z konferencie Kariérové poradenstvo – efektívny nástroj v podpore sociálnej inklúzie*. Levoča. Dostupné z <http://www.euroguidance.cz/cz/publikace/sbornik-z-konference-levoča-23-24-4-2013.html>.
- Goldthorpe, J. H. (2000). Outline of a theory of social mobility. In J. H. Goldthorpe (Ed.), *On Sociology. Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hauser, R. M., & Sewell, W. H. (1986). Family effects in simple model of education, occupational status and earnings: Findings from the Wisconsin and Kalamazoo Studies. *Journal of Labor Economics*, 4, S83–S115.
- Hlad'o, P. (2012). *Profesní orientace adolescentů. Poznatky z teorii a výzkumů*. Brno: Konvoj.
- Katrnák, T. (2006). Faktory ovlivňující vzdělanostní aspirace žáků devátých tříd základních škol v České republice. In P. Matějů & J. Straková (Eds.), *Nerovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia.
- Keller, J., & Tvrđý, L. (2008). *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojišťovna*. Praha: Slon.
- Kleňhová, M., & Vojtěch, J. (2011). *Přechod absolventů středních škol do terciárního vzdělávání*. Praha: NÚOV.
- Kleňhová, M., & Vojtěch, J. (2011). Úspěšnost absolventů středních škol ve vysokoškolském studiu, předčasné odchody ze vzdělávání. Praha: NÚOV.
- Matějů, P., & Straková, J. (2003). Role rodiny a školy v reprodukci vzdělanostních nerovností. Sociologický pohled na úlohu víceletých gymnázií ve světle výzkumu PISA 2000. *Sociologický časopis/Czech sociological review*, 39(5), 625–652.
- Matějů, P., & Straková, J. (2006). *Nerovné šance na vzdělávání, Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2003). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- Sultana, R. G. (2004). *Guidance policies in the knowledge society: trends, challenges and responses across Europe. Cedefop synthesis report*. Luxembourg: Publications Office. Dostupné z http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/eu/pub/cedefop/pan/2004_5152_en.pdf.
- Šťastnová, P., & Drahoňovská, P. (2012). *Jak žáci základních a středních škol vybírají další vzdělávací nebo pracovní kariéru. Analýza výsledků dotazníkového šetření žáků základních a středních škol*. Praha: NÚV.

- Trhliková, J., Vojtěch, J., & Úlovcová, H. (2008). *Rozhodování žáků při volbě vzdělávací cesty a úspěšnost vstupu na trh práce. Sonda založená na šetření absolventů středních škol, kteří se zúčastnili jako patnáctiletí výzkumu PISA 2003, a vybraného vzorku jejich zaměstnavatelů*. Praha: NÚOV.
- Trhliková, J. (2013). *Využití kvalifikace absolventů středních škol na trhu práce. Zpráva ze šetření absolventů škol*. Praha: NÚV.
- Veselý, A. (2004). Společnost vědění jako teoretický koncept. *Sociologický časopis/Czech sociological review*, 40(4), 433–446.
- Vojtěch, J., & Chamoutová, D. (2013). Vývoj vzdělanostní a oborové struktury žáků a studentů ve středním a vyšším odborném vzdělávání v ČR a v krajích ČR a postavení mladých lidí na trhu práce ve srovnání se stavem v Evropské unii. Praha: NÚV.
- Zapletalová, J., & Vaňková, H. (2006). *Kariérové poradenství. Přítomnost a budoucnost*. Praha: IPPP.

Ing. Jana Trhliková, Národní ústav pro vzdělávání
jana.trhlikova@nuv.cz